

De liefdesweg van Stephanus Harding

Het nuchter meesterschap van een bewogen abt

Wim Verbaal

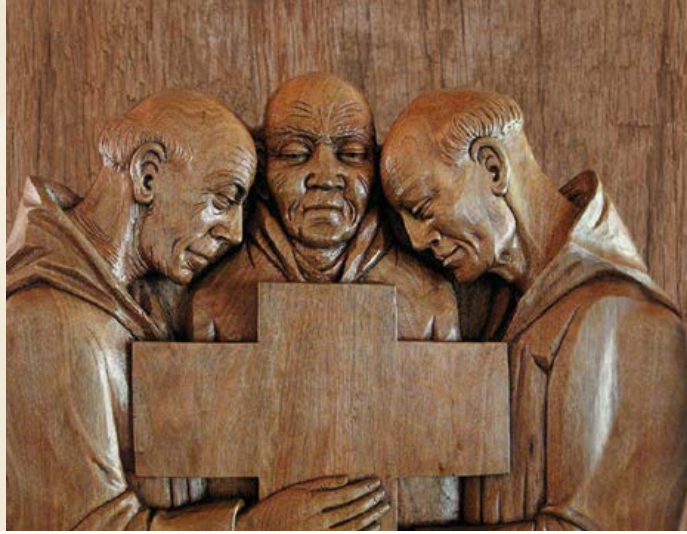
De derde abt van Cîteaux, Stephanus Harding, was de personificatie van een geestelijk itinerarium dat zijn aanvang neemt in de liefde en uitmondt in de liefde. Een dergelijke samenvatting van het hoofddaccent in het beleid van de Engelse abt doet vermoeden dat zijn richtlijnen abstract of zeer beschouwelijk waren. Niets is minder waar. In al hun nuchterheid stippelen de geschriften van Stephanus een concrete weg aan, waarop zijn leerlingen de vruchten hebben geplukt.

IN ZIJN VIERDELIGE geschiedenis van de orde uit 1642 roept de Spaanse cisterciënzermonnik Angel Manriquez in verrukking uit: “Zelf ben ik van mening dat in het nieuwe bouwwerk van het cisterciënzer universum het klooster van Cîteaux met de Drie-eenheid gelijkgesteld mag worden, aangezien elke goddelijke persoon afzonderlijk in een der stichters besloten ligt.” In de initiatiefnemer en grondlegger, Robertus van Molesme, herkent hij de rol van de Vader. Doordat hij voor de totstandkoming van de stichting bereid was beledigingen, slagen en gevangenschap te ondergaan, belichaamt Albericus de Zoon. “En tenslotte was er Stephanus Harding. Hij was begiftigd met de geest van de beide anderen en overtrof zijn voorgangers in een liefde waarmee hij allen in beweging zette. Van Stephanus ging een wonderlijke vruchtbaarheid uit, waarmee hij de wateren van de volkeren en van de heidenen begunstigde, evenals de vogels in de lucht. Een vruchtbaarheid waarmee hij heiligen uit het water schiep, die hij uit Cîteaux als uit het nest wegzond en tot een immense orde uitbreidde.”

De scheppende vader, de lijdende zoon en de liefde die zich uitstort over de wereld: kan een orde zichzelf een mooier begin toeschrijven? Zeker, de Spanjaard zal zich door het enthousiasme van zijn vondst hebben laten meeslepen. Toch bevatten zijn woorden meer dan een loutere verheerlijking van het prille begin. Ze geven niet enkel uitdrukking aan een rolverdeling tussen

De 'drie-eenheid' Robertus van Molesme, Albericus van Cîteaux en Stephanus Harding.
Houtsculptuur in de abdij Val Notre Dame in Québec (Canada).

de drie stichters maar ook aan een tijdsverloop dat zijn climax kent in de ontplooiing van de liefde. Met Stephanus brak de era van de heilige Geest aan, het tijdperk van de liefde. Manriquez lijkt zich bijna te hebben laten inspireren door de driedelige kosmologie van Joachim van Fiore: de stichting van de cisterciënzerorde was de eerste aanzet van het aanbreken van het derde wereldtijdvak, dat van de Geest.

Dat Angel Manriquez bij zijn beschrijving zo sterk onder de indruk bleek van de figuur van Stephanus Harding – naar eigen zeggen de tweede abt van Cîteaux – hoeft niet te verwonderen. Stephanus blijft de meest intrigerende van de drie stichtingsvaders. Albericus' rol was ongetwijfeld fundamenteel maar als persoon blijft hij toch ongrijpbaar. Hij wordt geletterd genoemd in het enige eigentijdse document dat zijn naam en bestaan vermeldt, maar zelf liet hij geen geschriften na. Toen hij twee monniken naar Rome stuurde om de nieuwe stichting onder onmiddellijke bescherming van de paus te laten plaatsen, gaf hij hen blijkbaar geen eigen schrijven mee. Daarvoor moesten ze een beroep doen op de aartsbisschop van Lyon die hun onderneming heeft gesteund.

Robertus van Molesme is beter gekend. Toch is ook zijn karakter enigszins ondoorgrondelijk en lijkt hij in de geschiedenis van de cisterciënzerorde pas laat zijn plaats als eerste vader verworven te hebben. Aangezien Stephanus Harding zichzelf als de tweede abt van Cîteaux bestempelde, zag hij in Robertus duidelijk niet zijn voorganger. Dat hoeft niet te betekenen dat er rancune was, zoals vaak wordt beweerd. Door zijn terugkeer naar Molesme was het voor de monniken die in Cîteaux bleven een uitgemaakte zaak dat Robertus nooit was afgetreden als abt van Molesme.

Kortom, Stephanus is de eerste persoon die zich met duidelijkere contouren in deze beginperiode aftekent. Dat is vooral te danken aan het feit dat hij de eerste in de nieuwe stichting is van wie eigen teksten bewaard bleven. Het belangrijkste document van zijn hand is ongetwijfeld de *Carta caritatis*, het 'liefdescharter' dat de oudste constitutie van de cisterciënzerorde vormt.

De icoon van de drie stichters, geschreven door frère Antoine van Tamiè ter gelegenheid van het negende eeuwfeest van de orde (1998). De icoon is eigendom van de cisterciënzerinnenabdij La Fille Dieu (Zwitserland).

Manriquez' beeld van Stephanus als de bode van de cisterciënzer liefdesera heeft natuurlijk alles te maken met de totstandkoming van deze tekst. Dat deze eerste kloosterregel van Stephanus een dergelijke titel meekreeg, zegt echter ook veel over hemzelf en over de wijze waarop hij het kloosterleven zijn invulling wilde geven.

Voor de grondslagen van zijn organisatie beriep Stephanus Harding zich op de inzichten die de lectuur van de *Collationes* ('Gesprekken') van Johannes Cassianus hem opleverden, vooral het hoofdstuk over vriendschap (16.3). Maar ook zijn eigen vriendschap met Petrus van Jully was hem tot inspiratie. Toch openbaren de teksten van abt Stephanus niet enkel het organisatorische talent van hun auteur. Ze geven tevens uiting aan een sterke spirituele pedagogiek en lenen zich tot een uitgesproken meditatieve lectuur. Ze brengen ons in contact met een man die de richting bepaalde waarin de jonge orde zou evolueren. De uitbouw zou grotendeels door de generatie na hem gebeuren maar hij legde er de fundamenten voor. En al gaat het in alle documenten van zijn hand meestal om slechts enkele woorden of zinnen, toch laten deze er geen twijfel over bestaan dat het de cisterciënzervader duidelijk voor ogen stond hoe hij zijn monastieke opvoeding vorm moest geven. Dat hij daarin geen ongelijk had, bewijst Bernardus van Clairvaux die er de vrucht van was.

De boodschap van een brief

Van Stephanus' hand zijn in totaal vijf teksten bekend. Ze kenmerken zich allemaal door hun beknoptheid en door de gedrongen, wat autoritair aandoende stijl. Wat misschien nog te weinig is opgemerkt, is de elegantie die ze ook bezitten. Stephanus schrijft in korte episodes die vaak een ritmisch patroon kennen. Hij houdt van alliteraties en rijm maar hoeft zich voor overdaad en een al te barok taalgebruik. Hierin is hij trouwens een kind van zijn tijd. Belangrijker is dat hij door deze stijlmiddeltjes ook de cruciale woorden tot 'constructies' verbindt, die de lezer helpen om tot de kernboodschap door te stoten.

Een mooi voorbeeld hiervan is de laatste tekst die we van Stephanus kennen. Hij stamt uit de eindjaren van zijn ambtstermijn. Het gaat om een brief gericht aan de kloostergemeenschap van Sherborne in Dorset, waar Stephanus in zijn jeugd was ingetreden maar die hij spoedig verliet, misschien omwille van de onlusten in de nasleep van de verovering van Engeland door Willem van Normandië in 1066. De brief moet gedateerd worden aan het begin van de jaren 1130. De reden voor het schrijven kan de stichting van een van de cisterciënzerkloosters in de buurt zijn geweest. Misschien heeft Stephanus met deze brief de bezorgdheid van de bestaande kloostergemeenschap willen wegnemen.

Aan de eerwaarde Thurstin, abt van Sherborne, en aan de gemeenschap die God hem heeft toevertrouwd, wenst broeder Stephanus, knecht van de kerk van Cîteaux, dat zij voor Christus ontzag in liefde voelen en liefde in ontzag.

Een brief heeft als taak afwezig en te spreken alsof ze aanwezig zijn en door een liefdesvereniging te verbinden wie in de ruimte van elkaar gescheiden zijn. Daarom en omdat u ons gebeente en ons vlees bent, bid ik u even geduld met mij te hebben en te verdragen wat ik u in het kort schrijf. Ik was een monnik bij u en stak met niets anders dan mijn stok de zee over, zodat de Heer in mij, de allerminste van u allen en van geen tel onder u, de rijkdommen van zijn barmhartigheid kon tonen en u kon oproepen om met mij te wedijveren. De levende bron die Hij is, heeft immers, naar zijn goeddunken, een lege kruik gevuld. Zo kunt u, die dankzij uw heilige afkomst veel beter was, de moed opbrengen om het godgewijde leven stevig te handhaven en op de bijstand van de Heer te vertrouwen. Want hoewel ik eenzaam en arm uit mijn vaderland ben weggetrokken, ga ik nu rijk bedeed en vergezeld door veertig cohorten met vreugde de weg van al het aardse. Met een gerust hart mag ik het loon verwachten dat de arbeiders beloofd werd, zodra ze trouw hun werk in de wijngaard verricht hadden.

Daarom doe ik een beroep op uw liefde. Ik spoor u aan om uw goede faam die ons ter ore kwam, gestand te doen en met toewijding de deugden voortgang te doen vinden in u. Zo zult u van goed naar beter vooruitgaan en in uw standvastigheid nooit nalaten vol toewijding het ware godgewijde leven te leiden dat bestaat in het liefdevolle streven naar soberheid. Zo zult u in hart en lichaam de kuisheid en de nederigheid tot de dood bewaren. Amen.

De brief lijkt een korte monastieke notitie zonder al te veel bijzonderheden. Hij opent en sluit met algemene overpeinzingen en geeft in het centrale deel een beeld van de afzender Stephanus die in tevredenheid op zijn leven mag terugblikken. Toch is er meer aan de hand. Het begint al met de groet die naar de gewoonte van die tijd een meditatie op zich vormt. Stephanus wenst de geadresseerden dat zij voor Christus “met liefde ontzag en met ontzag liefde” mogen koesteren (*cum dilectione timere et cum timore diligere*). Dit is meer dan een woordspelletje. Stephanus gebruikt de spanning tussen twee elementaire termen uit de vroege cisterciënzer denkwereld. De begrippen ‘liefde’ en ‘ontzag’ komen ook voor in de proloog tot het eerste traktaat van Bernardus, *Over de treden van hoogmoed en nederigheid*. En ook daar staan ze in een spanningsvolle verhouding tot elkaar en geeft hun opeenvolging vorm aan een betekenisvolle weg.

Voor Stephanus begint de weg met liefde. Ware liefde is echter niet vrij van een zekere vorm van angst. Wie oprecht liefhebben zullen immers alles op alles zetten om de ander niet te kwetsen. Tegelijkertijd zijn ze bang de ander mis te lopen, maar misschien nog meer die ander onder ogen te moeten komen en er niet klaar voor te zijn. Die huiver spoort ze aan om zich zo te gedragen dat ze de liefde van de ander waard zijn, en de offers die ze brengen of de daden die ze stellen versterken in hen het vertrouwen dat ze de liefde van de ander verdienen. En dat zal hun eigen liefde nog meer aanvuren. Stephanus wenst de monniken van Sherborne een weg die vertrekt in liefde om in liefde uit te monden. Deze weg loopt over de huiver en het ontzag, maar zonder ontzag voor de ander kan liefde niet groeien en waar liefde niet groeit wordt geen weg afgelegd.

Het afleggen van de weg is een beeld dat de hele brief beheerst. Een brief heft alle ruimtelijke afstanden op. De afwezige is aanwezig dankzij de brief. Een brief concretiseert de liefdesband waardoor mensen nog hechter met elkaar verenigd worden. De brief van Stephanus staat de schrijver toe om terug te keren naar het vaderland vanwaar hij ooit vertrok, een onbekende toekomst tegemoet. Nu is hij niet langer arm en eenzaam als toen. Hij is rijk en in het gezelschap van veertig dochterkloosters gaat hij de weg van al het aardse, terug naar het eigenlijke Vaderland.

In de laatste alinea gaat Stephanus nader in op die weg. Hij spoort de monniken van Sherborne aan om hun goede faam te behouden. Dat kunnen ze door zich te wijden aan de voortgang in de deugden. En dat kan volgens Stephanus niets anders betekenen dan een ‘voortgang van goed naar beter’. Net zoals in de groet aan de geadresseerden valt hier opnieuw het optimisme op. De weg vertrekt van wat goed is, van de liefde, maar heeft als doel dat wat beter is, de liefde die groeide. De weg is bijgevolg nooit ten einde, want er zal altijd een ‘beter’ mogelijk zijn, tot de dood ons terugbrengt naar het Vaderland.

Vorderingen maken de monniken door vast te houden aan het echte godgewijde leven, aan de ware *religio*. Juist in dat soort leven kunnen ze volgens Stephanus voortgang maken in de deugden: kuisheid, nederigheid en

soberheid. Alleen waar de monnik zich blijft toeleggen op het streven naar soberheid, kunnen kuisheid en nederigheid bewaard blijven in hart en lichaam, in gedachte en daad. Maar dat alles dient te gebeuren met liefde. Opnieuw vormt liefde in Stephanus' brief de bekroning van de weg.

De brief zelf illustreert die gedachtegang. Hij opent met de verzekering dat hij een liefdesband smeedt tussen mensen die van elkaar gescheiden zijn. Stephanus' eigen levensweg is de illustratie van het ontzag dat de mens voor God moet voelen, een God die zonder aanzien des persoons zijn genade uitstort. Niemand weet wat dit uiteindelijk voor hem zal betekenen. Daarom dient elk er zich op toe te leggen een leven te leiden dat God welgevallig is, zodat hij hart en lichaam zuiver houdt in gedachte en daad. Juist dankzij deze uiterst concrete levenshouding zal hij het verdienen God te mogen zien.

Het ontzag in de liefde

De brief aan de monniken van Sherborne is een vrucht van de lange levensweg die Stephanus heeft afgelegd. In al zijn beknoptheid laat hij een door het monastieke leven gerijpte geest vermoeden, die, aan het eind gekomen, terugblijkt op de weg en deze begrijpt als een verwerkelijking van Gods wil die liefde is. Dit inzicht wilde de afzender delen met de monniken uit zijn vroegere klooster. Hij houdt hun zijn leven voor als een model waarmee ze kunnen wedijveren in het goede. Uiteraard moest Stephanus ook zelf groeien. Toch laten zijn vroegste teksten hem al kennen als een man die weliswaar karig is in zijn woorden maar deze zo treffend weet uit te kiezen dat de boodschap verder reikt dan een loutere mededeling.

De andere teksten van zijn hand staan allemaal ten dienste van de jonge cisterciënzerorde en stammen grotendeels uit de vroegste jaren van zijn abbatiaat. De eerste is het *monitum*, een vermaning aan alle monniken die na hem gebruik zullen maken van de bijbeltekst die hij met veel pijn en moeite heeft samengesteld (1109). In dit *monitum* laat Stephanus zich kennen als iemand met een opvallende openheid van geest.

De jonge gemeenschap had natuurlijk nood aan een bijbeltekst. Stephanus nam het op zich al opmerkelijke initiatief om een aantal manuscripten bijeen te zoeken. Het volstond hem blijkbaar niet om een bestaand exemplaar te kopiëren, zoals dat gebruikelijk was. Bij vergelijking van de manuscripten viel hem op dat de teksten niet identiek waren. Omdat een exemplaar uit zijn collectie uitgebreider was dan de andere, besloot hij deze te kopiëren. Na enige tijd begon hij echter te twijfelen. Aangezien Hiëronymus als enige erkende vertaler gewerkt had op één enkele basistekst, kon er toch maar één correcte tekst zijn. Hoe verklaarde je dan die verscheidenheid? Stephanus blijkt een van de eersten te zijn die met een dergelijke, simpele en toch fundamentele vraag begon te worstelen. Petrus Abaelardus zal enige decennia later een paar stappen verder doen.

Om zekerheid te krijgen nam Stephanus een tweede opmerkelijke initiatief: hij trok naar de joodse gemeenschap en vroeg om hulp bij hun schriftgeleerden.

Zij legden de Hebreeuwse Bijbel naast de versie die hij had laten kopiëren en verzekerden hem dat de extra passages niet in het origineel stonden. Dus liet hij deze allemaal in zijn Bijbel wegkrabben en verbood hij iedereen om ook maar iets aan de tekst te veranderen. Dit deed hij “op gezag van God en van onze congregatie”. In het hele *monitum* maakt Stephanus nergens melding van de liefde. Hier spreekt een recent benoemde abt die zich nog beroept op de autoriteiten waaraan hij zijn eigen gezag ontleent.

Eenzelfde gezag spreekt uit de tweede tekst die van Stephanus bewaard bleef: de brief die bepaalt welke hymnen de monniken in Cîteaux mogen zingen. In zijn streven naar authenticiteit bewerkte Stephanus ook een liturgische hervorming en voerde hij een hymnenrepertoire in waarvan hij dacht dat deze de oorspronkelijke door Ambrosius geschreven liederen bevatte. Alleen die mochten immers volgens de Regel van Benedictus gezongen worden. Alweer beval hij zijn opvolgers en medeabten niets aan de door hem ingestelde keuze te veranderen.

Broeder Stephanus, tweede dienaar van het Nieuwklooster, aan zijn opvolgers: gegroet.

Wij delen aan de zonen van de heilige Kerk mee dat wij deze hymnen, waarvan het vaststaat dat de zalige aartsbisschop Ambrosius ze heeft gecomponeerd, hier naar onze plaats, namelijk het Nieuwklooster, hebben overgebracht vanuit de Milanese kerk waar zij gezongen werden. In overleg met onze broeders hebben wij besloten, bepaald en vastgelegd dat voortaan door ons en door allen die na ons komen slechts deze hymnen en geen andere gezongen mogen worden. Temeer daar onze zalige vader en meester Benedictus ons in zijn Regel aanbeveelt deze Ambrosiaanse hymnen te zingen en wij bepaald hebben dat zijn Regel op deze plek met de grootst mogelijke toewijding moet worden nageleefd.

Om die reden bevelen wij u op Gods gezag en dat van onszelf om het u nooit aan te meten op grond van uw eigen lichtvaardigheid de integriteit van de heilige Regel te veranderen of te vernietigen. U ziet hoeveel zweet het ons heeft gekost om haar op deze plaats uit te werken en vast te leggen. Toon u liever de minnaars, de navolgers en de verspreiders van het heilige voorstel van onze vader en houd u onwrikbaar aan deze hymnen.

Vergeleken met de brief aan de monniken van Sherborne valt ook hier de autoritairdere toon op. Natuurlijk kon Stephanus zijn wil opleggen aan zijn eigen monniken. Dat was trouwens zijn taak als abt van een jonge gemeenschap. Toch volstond het voor hem niet om simpelweg zijn gezag te laten gelden. Net als in het *monitum* hechtte hij er belang aan zijn medebroeders te laten weten waarom hij hun verbood iets te veranderen. Hij aanvaardde geen tegenspraak maar vond het niet gepast om zich zonder opgave van reden op zijn gezag te beroepen.

Naast de gebiedende toon van de abt biedt de tekst echter ook tegenwicht. In de laatste zin laten drie woorden verstaan wat Stephanus wel van zijn

medeabten en broeders verwacht. Hij vraagt hen zich ten aanzien van de Regel van Benedictus als minnaars, navolgers en verspreiders (*amatores et imitatores ac propagatores*) te betonen. Net als in de brief aan de monniken van Sherborne gaat het hier niet om een willekeurige opeenvolging van termen en evenmin om een associatie omwille van het rijm. Stephanus tekent een weg uit en deze neemt opnieuw zijn aanvang in de liefde.

Stephanus vraagt om vooral de Regel lief te hebben. In tegenstelling tot de brief aan Sherborne leidt de liefde nu niet tot ontzag voor de ander. Dit keer is niet een persoon, Christus, het voorwerp van de liefde, maar de Regel. Wie een regel liefheeft, zal alles in het werk stellen om aan de voorschriften ervan te voldoen. Hij zal eraan gehoorzamen en deze navolgen zo goed hij kan. Hij zal een belichaming worden van het voorschrift dat in de regel besloten ligt

en op die manier zal hij de waarheid of de gegrondheid van de hele regel uitdragen, zelfs zonder woorden. Om die reden zal hij zich zonder enig protest aan het voorschrift van Stephanus houden wat de hymnen betreft.

Stephanus weet opnieuw in maar enkele woorden een heel pedagogisch proces te schilderen. Net als in de brief aan de monniken van Sherborne vertrekt hij van de liefde. Nu is ook duidelijker waarom hij dat doet. Hij wil namelijk geen uiterlijke gehoorzaamheid. Hij wil dat de monniken vanuit hun innerlijk de waarheid van de Regel erkennen. Daarin zullen ze de stabiliteit vinden die hen voor alle lichtvaardigheid kan behoeden. Om die reden noemt Stephanus de Regel heilig en niet Benedictus. Benedictus schreef de Regel maar alleen de Regel kan 'heiligen' zodra de monnik hem van binnenuit navolgt.

De liefde in ontzag

De hierboven besproken teksten zijn kleinere werken. Stephanus' naam is echter vooral verbonden aan de twee geschriften die gelden als de grondvesten van de cisterciënzerorde: het *Exordium parvum* ('kleine ontstaansgeschiedenis') en de *Carta caritatis* ('liefdescharter'). Over het precieze aandeel dat Stephanus in beide

Glasraam uit de abdij van Obazine in de typische sobere cisterciënzerstijl. De abdij is gesticht in 1127 en werd opgenomen in de orde van Cîteaux in 1147.

documenten had, is heel wat inkt gevloeid. Sommigen beweerden zelfs dat het *Exordium* een gezamenlijk werkstuk van de eerste monniken van Cîteaux is en dat het niet als een tekst van Stephanus beschouwd kan worden. Zijn stijl is nochtans in beide werken goed te herkennen.

Het *Exordium* begint met een korte proloog die onmiskenbaar zijn stempel draagt.

Wij, bewoners van Cîteaux en eerste grondleggers van deze kerk, maken met dit schrijven aan onze opvolgers bekend op welke kerkelijke rechtsgronden, met welk gezag, door welke personen en in welke opeenvolgende fasen hun klooster en levensstrekking een begin hebben genomen. Als de oprechte waarheid hierover gekend is, zullen zij des te vasthoudender de plaats en de naleving van de heilige Regel van harte beminnen, zoals hij hier door ons en bij Gods genade begonnen is. Tevens zullen zij voor ons bidden, voor ons die onvermoeibaar het gewicht van de dag en de hitte hebben gedragen, en vervolgens op de moeizame en nauwe weg die de Regel aanwijst tot hun laatste levensadem zwoegen. Dan zullen zij, op de dag dat zij de last van het vlees hebben afgelegd, in de eeuwige en gelukzalige vrede rusten.

De proloog valt in twee delen uiteen. In het eerste en kortere gedeelte komt “de oprechte waarheid” over de stichting van Cîteaux aan de orde. Deze is gebaseerd op gerechtelijke (kerkrechtelijke en gezaghebbende), procedurele (kerkrechtelijke en gefaseerde) en concrete gronden (personen en tijdstippen). De waarheid is dus geen abstract begrip maar een concrete realiteit, gestoeld op rechten, wetten en mensen. Kennis van deze concrete waarheid moet de houding van de opvolgers bepalen. Deze kenmerkt zich door attitudes die Stephanus omschrijft met vier termen. De opvolgers zullen de Regel beminnen (*ament*), ze zullen voor de grondleggers bidden (*orent*), ze zullen zich hun hele leven voor de Regel inspannen (*desudent*), zodat ze uiteindelijk in vrede mogen rusten (*pausent*).

Opnieuw tekent zich de weg af die Stephanus zo nauw aan het hart ligt. Die weg begint zoals altijd in de liefde. Net als in de brief over de hymnen gaat het om liefde voor de Regel. Maar dit keer ligt de nadruk niet op een verinnerlijking van de weg maar op zijn uitwendige verwerkelijking. De aard van de tekst zit daar voor iets tussen. Het *Exordium* is immers een stichtingsdocument: het moet de continuïteit van de orde garanderen. De brief over de hymnen daarentegen richt zich tot de individuele monnik in zijn persoonlijke naleving van de Regel.

Liefde voor de Regel wordt nu nadrukkelijk gekoppeld aan de plaats waar deze een nieuw leven is begonnen: Cîteaux. Daar heeft de naleving van de Regel haar begin gekend. Liefde voor de Regel en de wijze waarop die Regel nageleefd wordt, veronderstelt dan ook liefde voor de plaats waar dit gebeurt. Daarom zal die liefde zich als vanzelf vertalen in liefde voor de grondleggers en voor de pijnen die zij zich getroost hebben. Hoe kan deze liefde zich beter uiten dan in het gebed of het dankoffer? Kortom, de liefde toont zich bij uitnemendheid in het gebed van de gemeenschap voor haar stichters.

Kast voor de bewaring van de liturgische boeken in de abdij van Obazine (12de eeuw).

Beide samen, liefde voor de Regel en het gebed voor de voorgangers, verlenen de kracht om de stichters in hun leefwijze na te volgen en net als zij de pijn en de moeite van de Regel te dragen. Stephanus verheelt niet dat de weg allesbehalve aantrekkelijk oogt. Hij is moeizaam en nauw, en doet in niets onder voor het gewicht van de dag en de hitte die de stichters hebben moeten verduren. Het voorbeeld van de stichters helpt op het moment dat de liefde onder de inspanning begint te tanen. Het gebed slaat de brug voor wie later komen en steun behoeven, zodat ze niet opgeven maar doorzetten. Want alleen wie volhoudt, zal uiteindelijk de rust mogen kennen.

Deze tweede helft van de proloog kent een grote spanningsboog. De monnik vertrekt van de plaats waar de Regel werkelijkheid werd. Daar vindt hij de voorbeelden die hij kan navolgen en bij wie hij steun vindt om onderweg niet te bezwijken maar vol te houden tot hij rust en vrede mag genieten. Daar leert hij bidden en volhouden tot de rust intreedt. Daar en nergens elders zijn de voorbeelden te vinden die je onderweg nodig hebt vooraleer de vrede te bereiken. In Cîteaux gebeurt het allemaal. Op deze ene plek komt alles samen: het verleden ('wij', de grondleggers, voor wie je bidt), het heden (de weg waarop je nu zwoegt) en de toekomst (het moment waarop je zult rusten). De stichting van Cîteaux dient telkens opnieuw te gebeuren: de wet ligt in de Regel vevat, het gezag in de grondleggers en voorgangers, de persoon ter navolging in elke monnik die zich vol liefde aan de weg toevertrouwt, en de gunstige tijd in het brandpunt van verleden, heden en toekomst. Het *Exordium* komt met elke nieuwe monnik tot een nieuw begin.

'Broederliefde' in de cisterciënzerabdij van Cadouin (Dordogne). De abdij werd in 1115 gesticht.

Binnenhuisklok in de abdij van Cîteaux.

De liefdesweg

Voorts bevat het *Exordium* de belangrijke officiële stichtingsdocumenten van Cîteaux, samen met korte verbindende teksten die grotendeels Stephanus' hand verraden. Hier laat de abt zich nog van een andere zijde kennen. Zijn beschrijving van de weg beperkt zich nu meestal niet tot zinnen of woorden maar overspant de hele tekst. Zo is de vijfde paragraaf, die de reactie van de achtergebleven monniken in Molesme beschrijft, tot in de kleinste details opgebouwd als een spiegelbeeld van de eerste paragraaf, die over het vertrek vertelt van de kleine groep monniken die met Robertus Cîteaux gingen stichten. Door dit soort effecten, die Stephanus wel vaker inlast, staat het verhaal van de juiste weg (die van de stichters van Cîteaux) haaks op dat van de verkeerde weg (die van de achtergebleven monniken in Molesme en van de monniken die met Robertus terugkeerden). Het document is hiermee een van de spannendste stichtingsverhalen uit de hele monastieke geschiedenis, niet het minst vanwege de volstrekt pretentieuze manier waarop Stephanus zijn meervoudig gelaagde vertelling verwoordt.

De *Carta caritatis* lijkt oorspronkelijk gewoon het vervolg van het *Exordium* te zijn geweest. Dat liefdescharter kende dan ook geen eigen voorwoord maar begon onmiddellijk met de eerste voorschriften. Pas veel later ontstond de nood aan een afzonderlijke proloog. Raynard de Bar, een latere abt van Cîteaux, schreef dat inleidend woord in een stijl die grondig afwijkt van die van Stephanus. De continuïteit met het *Exordium* is in zoverre van belang dat het liefdescharter, in tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden, amper enige melding maakt van de liefde. Het charter regelt tot in de details de verhoudingen tussen de abten van de verschillende dochterkloosters en de rol van Cîteaux. Daarmee voldoet het in elk opzicht aan de traditionele eisen van een monastieke constitutie.

Er is echter nog een andere reden om het liefdescharter niet los te koppelen van het *Exordium*. Het charter bevat, in tegenstelling tot bijna alle andere

Grafmonument voor de stichter van de abdij van Obazine. Het stenen basreliëf op het dak van de tombe toont cisterciënzers die de H. Maagd vereren.

teksten van Stephanus, geen uitwerking van een eigen weg. De *Carta* is immers zelf deel van de weg. In de eerste drie paragrafen, de oudste kern van het document, komt de visie van Stephanus het duidelijkst naar voren. Alles staat er in het teken van de eenheid. Dat blijkt al uit de aanhef van de eerste paragraaf: de leden van de cisterciënzerorde worden nutteloze knechten “van de ene ware koning, heer en meester” genoemd. De eenheid van God, maar dan in zijn drievoudige verschijningsvorm van koning (Vader), heer (Zoon) en meester (Geest), garandeert de eenheid van de orde die zich over de wereld begint te verspreiden. Typerend voor Stephanus is de groeiende concrete nabijheid in deze bepaling: van de verre onbereikbare Vorst via de nedergedaalde en weer opgestegen Heer naar het blijvende meesterschap van de Geest dat zich in de aardse meesters manifesteert.

Op het einde van die eerste paragraaf verbiedt Stephanus elk moederklooster, inclusief Cîteaux, om materiële lasten op te leggen aan haar dochters. Tevens bepaalt hij, ‘omwille van de liefde’, dat de zorg voor de zielen van de monniken voorbehouden blijft aan de abt van Cîteaux. Daarmee benadrukt hij nogmaals dat de weg, die in het liefdescharter besloten ligt, haar vertrekpunt neemt in de abt van Cîteaux, de meester van de hele orde. De abt kan echter maar meester zijn als in hem het meesterschap van de Geest werkzaam is.

Dit meesterschap in de Geest, die Gods liefde is, maakt van de abt de bewaker van de eenheid binnen de orde en een voorbeeld ter navolging. Op hem rust meteen ook de verplichting om ‘liefde in ontzag’ bij zijn monniken op te

wekken. Dan alleen zullen die monniken de bereidheid tonen om te werken aan de eenheid die de Regel vraagt.

Nu willen wij echter – en wij schrijven het hun ook voor – dat zij de Regel van de zalige Benedictus in alles naleven zoals deze in het Nieuwklooster wordt nageleefd. Zij mogen geen andere strekking geven aan de uitleg van de heilige Regel. Zoals onze voorgangers en heilige vaders, zelf ooit monniken van het Nieuwklooster, de Regel hebben begrepen en aangehouden en zoals ook wij hem vandaag begrijpen en aanhouden, zo moeten ook zij hem begrijpen en aanhouden.

In deze tweede paragraaf van het liefdescharter gebruikt Stephanus het gezagsargument dat eigen is aan zijn ambt. Het wordt echter voorafgegaan door de verklaring dat hij *uit liefde* de zorg voor het zielenheil van de monniken bij zichzelf legt (eerste paragraaf). Opnieuw is het vertrekpunt de liefde. Ze vindt haar eerste uitwerking in het ontzag dat tegelijkertijd tot navolging aanspoort. Het doel staat in de derde paragraaf vermeld.

En omdat wij al hun monniken die naar ons toekomen in ons klooster opnemen, zoals zij dit met onze monniken in hun kloosters doen, lijkt het ons gepast – en dat is ook wat wij willen – dat alle kloosters zich conformeren aan de gebruiken en gezangen van het Nieuwklooster. Allen moeten zij dezelfde boeken voor de uren overdag en 's nachts gebruiken, en allen moeten zij de boeken die voor de viering van het officie noodzakelijk zijn, in hun bezit hebben. Zo zal er in ons handelen geen enkele onenigheid bestaan maar zullen wij één zijn in liefde, onder die ene Regel leven en gelijke gebruiken kennen.

Het doel is kortom de eenheid in levensvorm. Deze eenheid in leven spruit voort uit de eenheid in de liefde die de regel moet zijn. Een betere samenvatting van Stephanus' monastieke lering bestaat niet. De weg is concreet, hij bestaat uit de dagelijkse inspanning van de monnik om zich in al zijn daden naar het voorbeeld van de grondleggers te voegen. Zijn uitgangspunt is de liefde die hem doet vrezen in de ogen van zijn voorlopers tekort te schieten. Navolging uit liefde en in ontzag zijn de inspanning op de weg die leidt naar de eenheid, de manifestatie van de liefde.

Met de ontvouwing van dit *itinerarium* blijkt Stephanus Harding in alle opzichten de meester te zijn geweest van Bernardus van Clairvaux.

Wim Verbaal is hoofddocent Latijnse taal en literatuur verbonden aan het departement Letterkunde van de Universiteit van Gent. In 2000 behaalde hij zijn doctoraat met een proefschrift over de schrijfstrategieën van Bernardus van Clairvaux. Hij publiceerde een boek over het conflict tussen Bernardus en Abaelardus. Verder verschenen van zijn hand artikelen over verschillende aspecten van Bernardus' werk en hun receptie, maar ook over andere aspecten van de Latijnse literatuur. Het zwaartepunt van zijn onderzoek blijft echter in de twaalfde eeuw liggen.